

Çocuk kaybı sonrası ebeveynlerin ilişkileri

Asuman Büyükcan-Tetik¹ , Bülent Aykutoğlu² , Gökçen Bulut³ , İlke Sine Eğeci⁴
Serkan Özgün⁵ , Belgin Deryalar⁶

Anahtar kelimeler

yas, çocuk kaybı, ilişki kalitesi, evlilik

Öz

Çocuk kaybı yaşayan ebeveynler, diğer ebeveynlere kıyasla daha yüksek düzeyde kaygı ve depresyon belirtileri yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, çocuk kaybı yalnızca bireysel sağlığı değil, ebeveynlerin birbirleri ile olan ilişkilerini de etkilemektedir. Çocuk kaybindan sonra yas tutan ebeveynlerin ilişki kaliteleri nasıl değişmektedir? Bu makalede öncelikle, bu soruyu yanıtlamaya çalışan ve çoğunlukla Batılı kültürlerde gerçekleştirilmiş olan araştırmaların özetlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, bu konuda Türkiye’de farklı bilim alanlarında gerçekleştirilmiş olan kısıtlı sayıda çalışmanın içerikleri de aktarılmıştır. Makalemiz, alanyazındaki eksikliklerin yanı sıra yas tutan ebeveynlerin ilişki kalitesi ile yas uyumları arasındaki bağlantının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için gelecekte yürütülebilecek araştırmalara dair önerilerin tartışmasıyla sonuçlandırılmıştır. Bu konudaki bilgi birikiminin, çocuklarını kaybeden ebeveynlerin yas uyumlarının artırılmasını (örn., fiziksel ve psikolojik olarak daha sağlıklı bir yaşam, daha düşük kaygı ve depresyon belirtileri, travma sonrası büyüme) amaçlayan müdahale programlarına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu makale, bu tür programlarda, yas tutan ebeveynlerin birbirleriyle olan ilişkilerine de odaklanılmasının önemine işaret etmektedir.

Keywords

grief, child loss, relationship quality, marriage

Abstract

Relationships of bereaved parents after the child loss

Parents who lost their child experience higher levels of anxiety and depressive symptoms compared to other parents. Additionally, child loss affects not only individual health but also the relationship between the parents. How does the relationship quality of bereaved parents change after the child loss? In this paper, we first seek to summarize the research that tried to respond to this question and was mostly conducted in Western cultures. Furthermore, we present the contents of limited number of studies conducted in Turkey in different fields. We conclude by discussing the limitations of the literature as well as suggestions for future directions to scrutinize the link between bereaved parents’ relationship quality and grief adjustment. We argue that knowledge in this topic would contribute to the intervention programs that aim to increase grief adjustment of bereaved parents (e.g., better physical and psychological health, lower levels of anxiety and depressive symptoms, post-traumatic growth). This article highlights the importance of focusing on the relationship between bereaved parents in such programs.

Atf için: Büyükcan-Tetik, A., Aykutoğlu, B., Bulut, G., Eğeci, İ. S., Özgün, S. ve Deryalar B. (2021). Çocuk kaybı sonrası ebeveynlerin ilişkileri. *Klinik Psikoloji Dergisi*. <https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000052>

✉ **Asuman Büyükcan-Tetik** · asuman.buyukcan@sabanciuniv.edu | ¹Dr. Öğr. Üyesi, ⁶Master Öğr., Sabancı Üniversitesi, Psikoloji Programı, Üniversite Cad., No:27, Tuzla/İstanbul, Türkiye; ²Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Kayseri, Türkiye; ³Arş. Gör., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara, Türkiye; ⁴Psk. Dr. Bude Psikoterapi Merkezi, İstanbul, Türkiye; ⁵Dr. Öğr. Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Geliş: 04.01.2021, **Düzelme:** 09.03.2021, **Kabul:** 16.03.2021

Yazar Notu: Bu makale, ilk yazarına TÜBİTAK tarafından verilen 119K404 numaralı destekle sürdürülmekte olan araştırma kapsamında yer almaktadır.

...
Bir adam düştü Galata Kulesi'nden
Bu adam benim oğlumdu

...
(Ümit Yaşar Oğuzcan, Galata Kulesi)

Çocuk kaybı bir insanın başına gelebilecek en zor ve stresli yaşam olaylarından birisidir (Paykel ve ark., 1971) ve insan sağlığını çok farklı açılardan olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, çocuk kaybı fiziksel sağlık problemlerine neden olmaktadır (Yin ve ark., 2018). Çocuklarını kaybeden ebeveynlerin, toplumdaki ortalama yaşam süresinden daha kısa süre yaşadıklarına dair bulgular bulunmaktadır (Li ve ark., 2003). Yüksek düzeydeki stres ve yas, ebeveynlerin fiziksel sağlığının yanı sıra psikolojik sağlıklarında da bozulmalara yol açmaktadır. Çocuklarını kaybeden ebeveynlerde kaygı ve depresyon belirtilerinin (Vance ve ark., 2002) ve psikiyatrik nedenlerle hastaneye yatış olasılığının (Li ve ark., 2005) yüksek düzeylerde olduğu tespit edilmiştir.

Çocuk kaybı, ebeveynlerin kişilerarası ilişkilerinin sağlığı açısından da önem taşımaktadır. Yaşanılan kayıp sonrasındaki yas sürecinin, özellikle eş ve aileyle olan sosyal ilişkiler ile yakından bağlantısı olduğu vurgulanmaktadır (Stroebe, 2010; Stroebe ve Schut, 1998). Örneğin, Finnäs ve arkadaşları (2018), çocuk kaybının ebeveynlerin boşanma riskini artırdığını göstermişlerdir. Bu nedenle, bu makalede, çocuk kaybı sonrasındaki psikolojik sağlığın en temel parçalarından biri olan ebeveyn ilişkisine dair araştırmalara değinilecek, Türkiye’de yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilecek ve alanyazındaki eksiklikler ile gelecekte yapılabilecek araştırmalara ilişkin öneriler aktarılacaktır.

Ebeveynlerin İlişkisindeki Olumlu ve Olumsuz Değişimler

Çocuklarını kaybeden ebeveynlerin ilişkilerinin, bu ortak deneyimlerinden sonra farklı bir evreye geçtiği söylenebilir. Bu evrenin dikkat çeken özelliklerinden birisi, ebeveynler arasındaki ilişki açısından hem olumlu hem olumsuz sonuçların birlikte ortaya çıkabilmesidir. Bir yandan, yaşanan bu zor deneyim sonucunda bireysel yas süreçleri, depresyon ve kaygı seviyeleri, yası tetikleyen bir kaynak olarak görülebilen eşten kaçınma, yas yaşama biçimleri arasındaki farklılıklar gibi nedenlerle eşler birbirinden uzaklaşabilmektedirler (Albuquerque ve ark., 2016; Gilbert,

1989; Stroebe, 2010). Öte yandan, kendilerini en iyi anlayacak kişinin eşleri olduğuna dair görüşleri ve birbirlerini en önemli destek kaynağı olarak görmele-ri neticesinde eşler arasında önceden oluşmamış derin bir bağ da oluşabilmektedir (Dyregrov ve Dyregrov, 2017).

Ebeveynler arasındaki ilişkinin kayıp sonrası durumuna dair bulguların bir kısmı, çocuk kaybı yaşayan ebeveynlerin ilişkilerinden aldıkları doyumun diğer ebeveynlerden daha düşük olduğu yönündedir (Albuquerque ve ark., 2016; Stroebe ve ark., 2013). İlişki doyumunun zaman içerisinde azaldığı ve bu durumun boşanmayla sonuçlanabildiği belirlenmiştir (Gottlieb ve ark., 1996; Lyngstad, 2013). İlişkiye zarar veren önemli hususlardan birisi, eşler arasındaki farklılıklardır. Gilbert (1989), farklı seviyelerde yaslarının olduğunu düşünmelerinin eşler arasında çatışmaya neden olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, eşin daha az yas tuttuğunu düşünmenin de fazla yas tuttuğunu düşünmenin de ilişkiye zarar verdiği, benzer seviyede yas tuttuğuna inanan ebeveynlerin ilişki doyumlarının çocuk kaybı yaşamış diğer ebeveynlere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Buyukcan-Tetik ve ark., 2017).

Her ne kadar alanyazında olumsuz sonuçlar üzerine araştırmalar yer alsa da Dyregrov ve Dyregrov (2017) anne ve babaların %53’ünün çocuk kaybı sonrasında ilişkilerinin güçlendiğini belirttiklerini aktarmıştır. Annelerin yalnızca %14,9 ve babaların ise %14,3’ünün ilişkilerinin zayıfladığını düşündükleri belirlenmiştir. Diğer bazı çalışmalar da gerek fiziksel gerekse psikolojik sağlıktaki azalma riskine karşı, eşle olan yakın ilişkinin bir tampon görevi görebileceğini göstermiştir. Örneğin, çocuk kaybı yaşamış ebeveynler arasında, ilişkisinde yüksek düzeyde yakınlık bulunanların fiziksel sağlıklarına dair (örn., görme becerisi, ağrı seviyesi) daha az şikayetleri olduğu tespit edilmiştir (Song ve ark., 2010). Çocuklarını kaybeden ebeveynlerin birlikte başa çıkmaya çalışmalarının, ilişki kaliteleriyle olumlu yönde bağlantısı olduğu da belirlenmiştir (Albuquerque ve ark., 2018). Dolayısıyla, toplu olarak değerlendirildiğinde, bu çalışmalar, çocuklarını kaybeden ebeveynlerin yakın bir ilişkiye sahip olmalarının yas uyumlarının artırılması (örn., fiziksel ve psikolojik olarak daha sağlıklı bir yaşam, daha düşük kaygı ve depresyon seviyeleri) açısından katkı sağlayabileceğine işaret etmektedir. Bu bakımdan üzerinde durulması gereken önemli bir husus, ilişkilerinin daha olumlu veya daha olumsuz yönde değiştiğini belirten ebeveynler arasındaki farklılıkların neler olduğunun anlaşılmasıdır.

Kim İçin Daha Olumlu Kim İçin Daha Olumsuz?

Nitel bir çalışmada Dyregrov ve Dyregrov (2017), çocuklarını kaybeden ebeveynlerin, eşleri ile ilişkilerini olumlu yönde etkileyen beş faktör aktarmışlardır: İyi bir iletişim ve etkileşim, yeni veya diğer çocuklar, değerlerde değişim, dış yardım ve son olarak da zaman. İletişim ve etkileşim kalitesinin önemi önceki çalışmalarda da vurgulanmış ve olumlu davranışlar ve paylaşımlarla eşlerin birbirlerine destek olabilecekleri aktarılmıştır (Albuquerque ve ark., 2016; Stroebe ve Schut, 1998). Başka çocukların varlığı, ebeveynlere bir amaç ve güç verebilmektedir. Değerlerde değişim ise, daha çok travma sonrası büyümeye gönderme yapmakta olup çocuk kaybı sonrasında özellikle eş ve aile ilişkilerinin ön plana konulması ile ilişkilendirilmiştir. Dış yardım gerek psikoterapiyi gerekse sosyal çevredeki kişilerin desteklerini içermektedir. Son madde ise, zaman geçtikçe ebeveynlerin hayatlarını yeni bir düzene göre sürdürmeye başlaması ve hayatlarındaki bazı olumsuz etmenlerin etkisinin azalması ile bağlantılıdır. Gilbert (1989) da eşler arasındaki güçlü iletişimin, eşlerin birbirleriyle yas süreçlerini ve ritüellerini paylaşmalarının, gelecek için ortak hedeflere sahip olmalarının, birbirlerini oldukları gibi kabul etmelerinin ve bakış açılarını değiştirerek olayları yeniden yapılandırılmalarının eşleri birbirine yakınlattığını belirtmiştir.

Her ne kadar ilişki açısından olumlu değişimleri sağlayan etmenler belirlenmekteyse de göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husus, olumlu deneyimler yaşayan ebeveynlerdeki bu değişimin sürekli olup olmadığıdır (Dyregrov ve ark., 2020). Söz konusu değişimin bir süre sonra etkisini kaybetmesi, hatta olumsuz bir değişime evrilmesi mümkün müdür? Bu bakımdan, ortalama değişimin yanı sıra farklı doğrusal veya doğrusal olmayan (örn., önce artış sonra azalış) değişimler yaşayan ebeveynler olup olmadığının araştırıldığı boylamsal çalışmalara ağırlık verilmesi gereği dikkat çekmektedir. Dikkate alınması gereken diğer bir husus da eşlerin farklı hızlarda veya farklı baş etme yöntemleri kullanarak değişme olasılığı ve bu farklılıkların yaşları, esenlikleri ve ilişkileri üzerindeki muhtemel etkisidir.

Çocuklarını Kaybeden Ebeveynlere Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Tarafımızca gerçekleştirilen alanyazın taraması neticesinde, Türkiye’de çocuk kaybına dair yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmı hemşirelik ve ebellek alanlarında yapılmış olsa da psikiyatri, siyaset bilimi,

sosyoloji, eğitim bilimleri ve bu makalenin hedefinde yer alan psikoloji alanlarında gerçekleştirilen araştırmalar da bulunduğu belirlenmiştir.

Hemşirelik ve ebellek alanlarındaki araştırmalar arasında en dikkat çekenlerden birisi, yenidoğan çocuklarını kaybetmiş anne ve babalardan oluşan 39 evli çiftte uygulanan bir destek programını içeren çalışmadır (Yıldız, 2009; Yıldız ve Cimete, 2017). Uygulanan destek programına katılan katılımcıların yas seviyelerinin kontrol grubuna göre bir yıl içinde azaldığı tespit edilmiştir. Gebelik kaybı yaşamış çiftlerden veri toplayan Candan (2012) ise hemşire bakım desteğinin, anne ve babanın depresyon seviyeleri üzerindeki azaltıcı etkisini göstermiştir. Hemşirelik ve ebellek alanlarında belirlediğimiz diğer araştırmaların katılımcılarının tamamen annelerden oluştuğu ve doğum öncesi kayıplara odaklandıkları görülmektedir (Ayçiçek, 2019; Bulut, 2018; Köneş, 2018; Köneş ve Yıldız, 2020; Özçetin, 2020; Sayın, 2020; Tektaş, 2015; Yılmaz, 2010). Hemşirelik alanında Öngay (2019) tarafından yazılan tez ise her ne kadar sadece annelerden veri toplansa da eşler arasındaki ilişkiye de odaklanması ve düşük yapan kadınların stres seviyelerinin eşlerinden aldıkları desteğe bağlı olarak azaldığını göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

Psikiyatri alanında gebelik kaybına odaklanmış bir araştırmada, gebelik sırasında çocuklarını kaybeden kadınların travma sonrası stres bozukluğu seviyelerinin kontrol grubuna kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür (Keten ve ark., 2015). Siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarında ise şehit annesi olmanın toplumsal algı ve konum üzerindeki etkileri incelenmiştir (Gedik, 2008; Sancar, 2001). Eğitim bilimleri alanında 10 çift ile gerçekleştirilen bir doktora tezi ise (Tanacıoğlu, 2019), doğum öncesi kayıp durumunda ailede başka çocuk bulunmasının ve eş ile sosyal çevre desteğine sahip olmanın baş etme üzerindeki olumlu etkisine değinmiştir.

Psikoloji alanındaki bir yüksek lisans tezinde (Yıldırım, 2003), bebeğini kaybetmiş çiftlerde demografik etmenler ile yas düzeyi arasındaki ilişki değerlendirilmiş; anne olmanın ve erkek çocuk kaybetmenin yas düzeyi açısından, daha büyük yaşta çocuk kaybetmenin ve başka çocuk sahibi olmamanın ise travma sonrası büyüme açısından risk faktörleri olduğu belirlenmiştir. Belirtilen özelliklere sahip olan ebeveynlerin, diğer ebeveynlere kıyasla daha yüksek yas ve/veya daha düşük seviyede travma sonrası büyüme seviyesine sahip oldukları görülmüştür. Psikoloji alanında belirlenen diğer iki çalışmada ise (Düzen, 2016; Köksal, 2018) yine doğum öncesi kayıplara odaklanılmış ve annelerden veri toplanmıştır. Bu-

nunla birlikte Köksal'ın (2018) tezinde, diğer araştırmalardan farklı olarak araştırma sırasında yetişkin olan sonraki çocuklar da örnekleme dahil edilmiş ve anneler ile sonraki çocuklarının kayba dair algıları birlikte değerlendirilmiştir.

Yukarıda aktarıldığı üzere, Türkiye'de çocuk kaybı ile ilgili yapılmış olan bilimsel araştırmaların çok büyük bir kısmı doğum öncesi kayıplar üzerinde durmuş ve yalnızca annelerden veri toplamıştır. Ayrıca Tanacıoğlu (2019) ve Öngay'ın (2019) tezleri hariç olmak üzere, araştırmaların neredeyse hiçbiri eşler arasındaki ilişki ile yas seviyesinin bağlantısı üzerinde durmamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Her ne kadar çocuk kaybı sonrasında, ebeveynlerin ilişki doyumları ile yas seviyeleri birbirini karşılıklı olarak etkilese de önceki çalışmalarda ilişki dinamikler ikinci planda kalmıştır. Çocuklarını kaybeden ebeveynlerin hayatlarına dair araştırmaların az bir kısmında sosyal ve ilişki dinamikleri üzerinde durulmuştur (Bartel, 2020; Rubin ve ark., 2012).

İlişkiler üzerine odaklanan ve farklı ülkelerde gerçekleştirilen çalışmaların bir kısmında da ebeveynlerden yalnızca biri üzerine odaklanılmış ve aile dinamikleri tek ebeveyn dikkate alınarak anlaşılmasına çalışılmıştır (örn., Albuquerque ve ark., 2018). Ancak, çocuk kaybı sonrasında ilişkinin hangi açılardan, nasıl ve neden etkilendiğine dair ayrıntılı bir bilgi edinebilmek için her iki ebeveyn de odaklanmak gerekmektedir. Örneğin, eşlerin birbirlerinin yas seviyelerini farklı olarak algılamasının, travmatik bir deneyim yaşamakta olan ebeveynler için baş etmeyi daha da zorlaştırdığı düşünüldüğünde (Buyukcan-Tetik ve ark., 2017), bu sürecin farklı algılanmasına nelerin etki ettiğinin ve nasıl engellenebileceğinin gelecek araştırmalarda belirlenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca eşlerin yaşlarının farklı hızlarda değişebileceğinin ve bu durumun ilişki dinamiklerini etkileyebileceğinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Albuquerque ve ark., 2016; Stroebe, 2010; Stroebe ve ark., 2013).

Tarafımızca, klinik uygulamalarda sıklıkla karşılaşılan patolojik yas ve buna bağlı diğer psikolojik zorlanma ve bozuklukların daha iyi anlaşılabilmesi için de ilişki dinamiklerinin incelenmesinin büyük katkısı olacağı düşünülmektedir. Böylece gerek bireysel, çift ve aile terapilerinde gerekse toplu halde uygulanabilecek programlarda hangi ilişki dinamiklerine öncelik verilmesi gerektiğinin anlaşılması ve çiftlere daha etkin bir şekilde müdahale edilebilmesi müm-

kün olabilecektir.

Türkiye'de Çocuk Kaybı Konusunda Yapılabilecek Çalışmalar

Alanyazında dikkat çeken bir husus, yas konusundaki bilgi birikiminin büyük oranda Batılı kültürlerde ve gelişmiş ülkelerde (örn., Hollanda, Amerika, Finlandiya, İsviçre) gerçekleştirilmiş çalışmalara dayanmasıdır. Diğer ülkelerde gerçekleştirilen çalışmalarda; örneğin, Batı ve Orta Afrika ülkelerinde 5 yaş altı bir çocuğun kaybını yaşamamanın, annelere karşı şiddet gösterilmesi riskini artırdığı gösterilmiştir (Weitzman ve Smith-Greenaway, 2020). Malezya'da gerçekleştirilen bir çalışmada (Hussin ve ark., 2018) büyük oranda Batılı kültürlerdeki bulgulara paralel sonuçlar bulunmuştur. Ancak aynı çalışmada, ölümün de bir kader olduğu ve kabullenilmesi gerektiğine dair dini inanış sonucunda, ölüm hakkında şikâyet edilmemesi gerektiğinin düşünüldüğü ve bu durumun eşler arasındaki sözlü iletişimin önünde bir engel teşkil ettiği gösterilmiştir. Bu nedenle, bazı eşlerde, kayıpları konusundaki sözlü iletişimin yerini sarılma ve birlikte daha fazla zaman geçirmenin almasıyla sözlü olmayan iletişimin tercih edildiği aktarılmıştır. Dolayısıyla, bu tür çalışmalar çocuklarını kaybetmiş ebeveynlerle ilgili farklı ülke ve kültürlerde yeni araştırmalar yapılması gereğine işaret etmektedir.

Çocuk kaybının ebeveynler üzerinde ne kadar derin bir etkisi olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'de bu konuda sınırlı sayıda ampirik çalışma yapılmış olması oldukça şaşırtıcıdır. Başka kültürlerde yapılan çalışmaların Türkiye'de geçerli olup olmadığını tespitinin yanı sıra Türkiye'ye özgü bulguların olup olmadığını da incelenmesi gerekmektedir. Örneğin, cenaze ve defin işlemlerine dair adetlerin ve bu süreçleri aile üyeleri ile birlikte yaşamamanın kayıp yaşayan kişiler tarafından yararlı olarak değerlendirildiği belirlenmiştir (Bartel, 2020; Mitima-Verloop ve ark., 2019). Türkiye'de benzer bir bulgudan söz etmek mümkün müdür (örn., Aksoz-Efe ve ark., 2018)? Türkiye'de farklı etnik kültürler ve adetler olduğu dikkate alındığında, kayıp yaşayan ebeveynlerin yas uyumu üzerindeki etkileri açısından bu adetler arasında farklılıklar bulunmakta mıdır?

Ayrıca Türkiye kişilerarası ilişkiler konusunda yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılığın yer aldığı ve başkaları ile uyumlu ilişkiler sürdürmenin esenlik üzerinde önemli bir etkisinin olduğu bir ülke niteliği taşımaktadır (İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 2004; Kağıtçıbaşı, 1990). Söz konusu nitelik dikkate alındığında, çocuklarını kaybeden eşlerin birbirleri,

sosyal çevreleri ve akrabaları ile ilişkileri hangi açılardan koruyucu hangi açılardan zarar verici olabilir? Örneğin, alanyazında üzerinde durulmamış olan, ancak Türkiye’de sık görüşülen kişiler arasında yer alan komşuların desteği yas uyumu üzerinde etkili olabilmekte midir? Ya da yasin nasıl yaşanması gerektiğine dair toplumsal algılar, bu beklentilere uymayan ebeveynler üzerinde bir yük oluşturabilmekte midir?

Türkiye’de dikkate alınabilecek bir diğer husus ise kadın ve erkek rollerine dair toplumsal algıdaki farklılıktır. Geleneksel toplumsal cinsiyet bakış açısına göre travmatik deneyimlerde erkeğin güçlü kalması beklenmektedir (Cook, 1988; McNeil ve ark., 2021; Sumer ve ark., 2005). Bu beklentiye uygun şekilde, Wood ve Milo (2001), babaların, çocuklarının kaybı sonrasında içlerine kapalı bir şekilde yaslarını yaşadıklarını ve kayıpları ile ilgili konuşmayı tercih etmediklerini göstermişlerdir. Ancak, söz konusu toplumsal beklentilere uymayan bir baba başkaları tarafından yargılandığı hissine kapılmakta ve bu durum kendisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmakta mıdır? Alanyazındaki çalışmaların büyük bir kısmında yalnızca annelerden veri toplanmış olması, babaların yas süreçleri ile ilgili bilgimizin çok kısıtlı olmasına neden olmaktadır (McNeil ve ark., 2021; Obst ve ark., 2020). Örneğin, 21 yaşından küçük çocukların kayıpları konusundaki yakın tarihli bir derleme, babalara dair 2007-2019 tarihleri arasında yalnızca 21 adet araştırmanın yayınlandığını göstermiştir (McNeil ve ark., 2021).

Üzerinde durulması gereken diğer konular arasında, belirsiz kayıplar (naaşları olmayan kayıplar; Kaptanoğlu, 2020) ile afetler, terör ya da toplu kazalar nedeniyle yaşanan kayıplar da yer almaktadır. Boss ve Ishii (2015), belirsiz kaybı, ülkemizde de örnekleri olan, uçak kazaları ve bombalı terörist saldırılar benzeri olaylar neticesinde naaşın olmaması nedeniyle sürekli devam eden bir bilinmezlik ve belirsizlik durumu olarak tanımlamışlardır. Kosova’daki savaş sırasında kaybolan kişilerle ilgili bir çalışmada, aile üyeleri ve arkadaşlar gibi yakın sosyal çevrenin destek sağlamasının, travma sonrası büyüme ile olumlu ilişkisi olduğu belirlenmiştir (Arenliu ve ark., 2019). Söz konusu ilişkinin, belirsiz kayıp durumlarında Türkiye’de de geçerli olup olmadığını ve de bu ilişkinin anne ve babalar için farklı olup olmadığını incelenmesi alanyazına katkı sağlayacaktır. Türkiye’de, Soma maden kazası (Yumbul, 2017) sonrası yaşanan kayıplar, şehit aileleri (Er ve ark., 2018) ve Cumartesi anneleri (Kürüm, 2012) gibi konularda da az sayıda çalışma bulunmaktadır. Mevcut araştırma-

lar da çocuk kaybını ayrı olarak ele almamış, muhtemelen büyük bir örneklem boyutuna ulaşmanın güçlüğüne de etkisiyle tüm kayıp türlerini birlikte değerlendirmiştir (örn., kardeşlerini şehit olarak kaybeden kişiler de örnekleme birlikte yer almıştır; Sarı, 2018).

Deprem nedeniyle yaşanan toplu kayıplara bağlı psikolojik sağlık konusunda görece daha fazla araştırma yapılmıştır (örn., Başoğlu ve ark., 2002; Karancı ve Rüstemli, 1995; Sumer ve ark., 2005); ancak deprem sonrası kayıplarla ilgili çalışmalarda da ilişkisel bir yaklaşım eksikliği olduğu düşünülmektedir. Makalemiz kapsamında çocuk kaybı ile ilgili aktardığımız bulgulara benzer şekilde, diğer travmatik yaşam olaylarının da bazı çiftlerin ilişkileri üzerinde olumlu bazı çiftlerin ilişkileri üzerinde ise olumsuz etkileri olduğunu gösteren çalışmalar yer almaktadır (Lowe ve ark., 2012; Marshall ve Kuijer, 2017). Bununla birlikte, travmatik yaşam olaylarının ilişkiler üzerindeki etkisini her iki eşten de veri toplayarak inceleyen araştırmalar, konunun daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılması imkanını tanımaktadırlar (Whisman, 2014). Bu nedenle, bu bölümde aktarılan konularda mümkün olduğu kadar çift verisi toplanarak araştırmalar yapılması gerektiği görüşü edinilmiştir. Son olarak, bu makalede çocuk kaybı olarak istemsiz veya zorunlu olarak yaşanmış kayıplara değinilmiş olmakla birlikte; tarafımızca, hakkında az sayıda çalışma bulunan ve üzerinde durulması gereken diğer bir konunun da gönüllü kürtaajlar ve düşükler olduğu düşünülmektedir (örn., Özdemir, 1992; Pehlivan, 2019).

Bu makalede yer alan araştırma soruları, bu konuda yapılabilecek çalışmalara yalnızca örnekler teşkil etmektedir. Çocuk kaybının bir insanın yaşayabileceği en zorlayıcı yaşam olaylarından biri olduğu, ebeveynlerin gerek fiziksel gerekse psikolojik sağlıklarında derin etkiler bıraktığı dikkate alındığında, mevcut bilgi eksikliği Türkiye’de zamanında ve etkili müdahalelerin yapılmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu nedenle, tarafımızca Türkiye’de çocuk kaybı konusunda yapılan bilimsel çalışmaların artırılmasına öncelik verilmesi gerektiği görüşü edinilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı Bu makalenin tüm yazarları, makaleye ilişkin herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

KAYNAKLAR

Aksoz-Efe, I., Erdur-Baker, O. ve Servaty-Seib, H. (2018). Death rituals, religious beliefs, and grief of Turkish women. *Death Studies*, 42(9), 579-592.

- Albuquerque, S., Narciso, I. ve Pereira, M. (2018). Dyadic coping mediates the relationship between parents' grief and dyadic adjustment following the loss of a child. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(1), 93-106.
- Albuquerque, S., Pereira, M. ve Narciso, I. (2016). Couple's relationship after the death of a child: A systematic review. *Journal of Child and Family Studies*, 25(1), 30-53.
- Arenliu, A., Shala-Kastrati, F., Berisha Avdiu, V. ve Landsman, M. (2019). Posttraumatic growth among family members with missing persons from war in Kosovo: Association with social support and community involvement. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 80(1), 35-48.
- Ayçiçek, H. (2019). *Kadınların prenatal kayıp durumunda ebeleden beklentileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Bartel, B. T. (2020). Families grieving together: Integrating the loss of a child through ongoing relational connections. *Death Studies*, 44(8), 498-509.
- Başoğlu, M., Şalcioğlu, E. ve Livanou, M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269-276.
- Boss, P. ve Ishii, C. (2015). Trauma and ambiguous loss: The lingering presence of the physically absent. Cherry, K. E. (Ed.), *Traumatic stress and long-term recovery* içinde (s. 271-289). Springer International.
- Bulut, Ö. Ü. (2018). *Prenatal kayıp yaşamış ve yaşamamış gebelerde psikososyal sağlık durumlarının karşılaştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). KTO Karatay Üniversitesi, Konya.
- Buyukcan-Tetik, A., Finkenauer, C., Schut, H., Stroebe, M. ve Stroebe, W. (2017). The impact of bereaved parents' perceived grief similarity on relationship satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 31, 409-419.
- Candan, Ö. (2012). *Gebelik kaybı yaşayan çiftlerin sosyal destek sistemleri ve hemşirelik bakım desteğinin depresyon düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Cook, J. A. (1988). Dad's double binds: Rethinking fathers' bereavement from a men's studies perspective. *Perspective Journal of Contemporary Ethnography*, 17, 285-308.
- Düzen, A. (2016). *Tekrarlayan düşük yaşayan kadınların ruhsal süreçlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Dyregrov, A. ve Dyregrov, K. (2017). Parents' perception of their relationship following the loss of a child. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 76(1), 35-52.
- Dyregrov, A., Gjestad, R. ve Dyregrov, K. (2020). Parental relationships following the loss of a child. *Journal of Loss and Trauma*, 25(3), 224-244.
- Er, S., F., Yıldırım, Ş., Çınar, A. ve Kısa, İ. (2018). Şehit ailelerine yönelik yas danışmanlığı modeline dayalı grup çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1183-1196.
- Finnäs, F., Rostila, M. ve Saarela, J. (2018). Divorce and parity progression following the death of a child: A register-based study from Finland. *Population Studies*, 72(1), 41-51.
- Gedik, E. (2008). *Ideological ambivalence in the case of mothers of the martyrs in Turkey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Gilbert, K. R. (1989). Interactive grief and coping in the marital dyad. *Death Studies*, 13(6), 605-626.
- Gottlieb, L. N., Lang, A. ve Amsel, R. (1996). The long-term effects of grief on marital intimacy following an infant's death. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 33(1), 1-19.
- Hussin, N. M., Guàrdia-Olmos, J. ve Aho, A. L. (2018). The use of religion in coping with grief among bereaved Malay Muslim parents. *Mental Health, Religion & Culture*, 21(4), 395-407.
- İmamoğlu, E. O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2004). Self-construals and values in different cultural and socio-economic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 130, 277-306.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. Berman, J. J. (Ed.), *Cross-cultural perspectives: Nebraska symposium on motivation, 1989* içinde (s. 135-200). University of Nebraska Press.
- Kaptanoğlu, C. (2020). Zorla kaybedilenlerin tutulamayan yası. *Toplum ve Hekim*, TTB Yayını, 35(3), 238-240.
- Karanci, A. N. ve Rüstemli, A. (1995). Psychological consequences of the 1992 Erzincan (Turkey) earthquake. *Disasters*, 19(1), 8-18.
- Keten, H. S., Gençoğlu, S., Dalgacı, A. F., Avcı, F., Satan, Y., Ölmez, S. ve Çelik, M. (2015). Gebelik kaybı sonrası akut stres bozukluğunun değerlendirilmesi. *Cukurova Medical Journal*, 40(2), 226-232.
- Köksal, C. (2018). *Perinatal dönem düşük hikayesi olan annelerin deneyimi ve sonraki çocuklarının deneyimi hakkında niteliksel bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Köneş, M. Ö. (2018). *Gebeliğin farklı dönemlerinde yaşanan perinatal kayıplarda kadınların deneyimledikleri keder düzeyi ve etkileyen faktörler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Köneş, M. Ö. ve Yıldız, H. (2020). The level of grief in women with pregnancy loss: A prospective evaluation of the first three months of perinatal loss. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*, 1-10.
- Kürüm, Ş. (2012). *Mourning for the disappeared: The case of the Saturday Mothers* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
- Li, J., Laursen, T. M., Precht, D. H., Olsen, J. ve Mortensen, P. B. (2005). Hospitalization for mental illness among parents after the death of a child. *New England Journal of Medicine*, 352(12), 1190-1196.
- Li, J., Precht, D. H., Mortensen, P. B. ve Olsen, J. (2003). Mortality in parents after death of a child in Denmark: A nationwide follow-up study. *The Lancet*, 361(9355), 363-367.
- Lowe, S. R., Rhodes, J. E. ve Scoglio, A. A. (2012). Chan-

- ges in marital and partner relationships in the aftermath of Hurricane Katrina: An analysis with low-income women. *Psychology of Women Quarterly*, 36(3), 286-300.
- Lyngstad, T. H. (2013). Bereavement and divorce: Does the death of a child affect parents' marital stability? *Family Science*, 4(1), 79-86.
- Marshall, E. M. ve Kuijter, R. G. (2017). Weathering the storm? The impact of trauma on romantic relationships. *Current Opinion in Psychology*, 13, 54-59.
- McNeil, M. J., Baker, J. N., Snyder, I., Rosenberg, A. R. ve Kaye, E. C. (2021). Grief and bereavement in fathers after the death of a child: A systematic review. *Pediatrics*.
- Mitima-Verloop, H. B., Mooren, T. T. ve Boelen, P. A. (2019). Facilitating grief: An exploration of the function of funerals and rituals in relation to grief reactions. *Death Studies*, 1-11.
- Obst, K. L., Due, C., Oxlad, M. ve Middleton, P. (2020). Men's grief following pregnancy loss and neonatal loss: A systematic review and emerging theoretical model. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 20(1), 1-17.
- Öngay, E. (2019). *Düşük yapan kadınların algıladıkları stres ile eş desteği arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Özçetin, E. (2020). *Prenatal kayıp deneyiminde umudun anlamı: Nitel bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Özdemir, U. (1992). *İsteyerek düşük yapan kadınların aile işlevleri ve ruhsal belirti düzeylerinin sistem yaklaşımı içinde değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Paykel, E. S., Prusoff, B. A. ve Uhlenhuth, E. H. (1971). Scaling of life events. *Archives of General Psychiatry*, 25(4), 340-347.
- Pehlivan, B. (2019). *Türkiye'de kürtaj: Gebelik kaybı sürecine doğum teşvik politikaları ve sağlık çalışanları üzerinden bakmak* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Rubin, S. S., Malkinson, R. ve Witztum, E. (2012). Working with the bereaved. Routledge.
- Sancar, S. (2001). Savaşta çocuklarını kaybetmiş Türk ve Kürt anneler. *Toplum ve Bilim*, 90, 22-41.
- Sarı, E. (2018). *Şehit ailelerinin yas, duygulanım şiddeti sosyal bozulma ve PTSD düzeyleri ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkisinin incelenmesi: Tarsus örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Sayın, N. (2020). *Erken gebelik kaybı yaşayan kadınlarda posttravmatik stres bozukluğu ve ilişkili faktörlerin belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Song, J., Floyd, F. J., Seltzer, M. M., Greenberg, J. S. ve Hong, J. (2010). Long-term effects of child death on parents' health-related quality of life: A dyadic analysis. *Family Relations*, 59(3), 269-282.
- Stroebe, M. S. (2010). Bereavement in family context: Coping with the loss of a loved one. *Family Science*, 1(3-4), 144-151.
- Stroebe, M. ve Schut, H. (1998). Culture and grief. *Bereavement Care*, 17(1), 7-11.
- Stroebe, M., Finkenauer, C., Wijngaards-de Meij, L., Schut, H., van den Bout, J. ve Stroebe, W. (2013). Partner-oriented self-regulation among bereaved parents: The costs of holding in grief for the partner's sake. *Psychological Science*. 24(4), 395-402.
- Sumer, N., Karanci, A. N., Berument, S. K. ve Gunes, H. (2005). Personal resources, coping self-efficacy, and quake exposure as predictors of psychological distress following the 1999 earthquake in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 18(4), 331-342.
- Tanacioğlu, B. (2019). *Grief and bereavement experiences of couples with prenatal loss experience: Examining psycho-social intricacies in a qualitative phenomenological study* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Tektaş, P. (2015). *Watson insan bakım modeline temellen-dirilmiş hemşirelik bakımının gebelik kaybı yaşayan gebelerin ruh sağlığına etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Vance, J. C., Boyle, F. M., Najman, J. M. ve Thearle, M. J. (2002). Couple distress after sudden infant or perinatal death: A 30-month follow up. *Journal of Paediatrics And Child Health*, 38(4), 368-372.
- Weitzman, A. ve Smith-Greenaway, E. (2020). The marital implications of bereavement: Child death and intimate partner violence in west and central Africa. *Demography*, 1-25.
- Whisman, M. A. (2014). Dyadic perspectives on trauma and marital quality. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 6(3), 207.
- Wood, J. D. ve Milo, E. (2001). Fathers' grief when a disabled child dies. *Death Studies*, 25(8), 635-661.
- Yıldırım, Ş. (2003). *Parental grief reactions after an infant death* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Yıldız, H. (2009). *Yenidoğan bebeği ölen ebeveynlerin yas sürecine yardım* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, H. ve Cimete, G. (2017). The effect of a grief support program on Turkish parents whose babies have died. *Death Studies*, 41(9), 602-610.
- Yılmaz, S. (2010). *Perinatal kayıp deneyiminin sonraki gebelik üzerine etkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yin, Q., Shang, Z., Zhou, N., Wu, L., Liu, G., Yu, X., Zhang, H., Xue, H. ve Liu, W. (2018). An investigation of physical and mental health consequences among Chinese parents who lost their only child. *BMC Psychiatry*, 18(1), 1-6.
- Yumbul, C. (2017). *Life in Soma, Turkey, after the Mining Massacre of 2014: An autoethnographic account of mental health relief efforts to affected families* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Minnesota, A.B.D.